

З КАФЕДРИ ПРЕЗИДІЇ НАН УКРАЇНИ

ЛІБАНОВА

Елла Марленівна – академік НАН України, академік-секретар Відділення економіки НАН України, директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України

ПРО ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДОПОВІДІ «ПОЛІТИКА ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ТА ЗАГРОЗ ПОДІЙ НА ДОНБАСІ»

**Стенограма наукової доповіді
на засіданні Президії НАН України
16 березня 2016 року**

Стрижнева ідея Національної доповіді «Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі» полягає в тому, що інтеграція українського суспільства має стати домінуючою державної політики України, а ідея соборності є і надалі залишатиметься панівною як серед населення, так і серед українського політикуму. У доповіді стисло розглянуто історичні передумови формування соціокультурного феномену трагедії Донбасу, проаналізовано соціально-економічні втрати України внаслідок подій на Донбасі, визначено загрози, ризики та можливості розвитку України в економічній і соціополітичній сфері, окреслено пріоритети, а також соціально-економічні, інституційні та соціогуманітарні складові політики інтеграції українського суспільства.

Шановні члени Президії! Шановні колеги!

Національну доповідь «Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі» було підготовлено колективом науковців Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», Інституту економіки промисловості НАН України, Інституту економіко-правових досліджень НАН України, Інституту соціології НАН України, Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього», ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України».

Соціокультурна ідентичність населення України, 2014–2015 рр.

Слід визнати, що події на Донбасі докорінно змінили соціально-психологічну ситуацію в Україні. Незалежно від того, як вони розвиватимуться надалі, повернутися у минуле не вдасться. Зараз суспільство значною мірою поділене за ставленням до цих подій, до ролі в них Російської Федерації, місцевих мешканців і регіональних еліт. Цей поділ необхідно долати, досягаючи усвідомлення переважною частиною суспільства, а в ідеалі — всім суспільством, важливості національної єдності, оскільки безпека української держави і перспективи її розвитку залежать не стільки від суто економічної ситуації і спроможності влади вирішувати поточні проблеми, скільки від загальних суспільних настанов. Нація, яка має чітко визначені перспективи, прагне спільних

(інтегративних) цілей, спроможна подолати будь-які труднощі. Натомість, якщо єдиного бачення свого майбутнього немає, тотальна поразка є неминучою. І, зрештою, не важливо, чи буде ця поразка зумовлена зовнішніми чинниками, чи внутрішніми. Отже, формування ефективної політики інтеграції українського суспільства є сьогодні нагальною необхідністю.

Для досягнення цієї мети одним із найважливіших факторів є контекст подій на Донбасі. Ми маємо оцінити втрати, яких уже зазнала Україна, виокремити з них непоправні, з'ясувати виклики, ризики та загрози, що виникатимуть у зв'язку з цим в осяжній перспективі, усвідомити нові можливості, які відкриваються з руйнуванням застарілої економіки і, можливо, ментальності, і на основі цього розу-

міння сформуванню пропозиції щодо державної політики та варіантів подальшого розвитку. Зокрема, видається, що:

- найближчим часом не варто очікувати істотних змін у ситуації на Сході України: надто потужне соціально-психологічне напруження сформовано і надто значні військові контингенти РФ задіяно;

- за будь-яких умов розвитку подій Україна не визнаватиме законності анексії тимчасово окупованих територій;

- Україна вже ніколи не буде такою, якою була раніше, як взагалі й Донбас, — перебіг подій не має зворотного напрямку, не можна викреслити з колективної пам'яті роки війни, кров і страждання людей;

- інтеграція українського суспільства передбачає не лише формування української самосвідомості у жителів Донецької та Луганської областей, а й готовність до об'єднання мешканців інших регіонів;

- каталізатором зміцнення національної самоідентифікації може стати (але не обов'язково стане) істотне підвищення рівня та якості життя українців;

- якими б не були темпи і навіть характер змін ситуації на Донбасі, загальна ідеологія інтеграції українського суспільства не повинна змінюватися, може йтися лише про певні хронологічні корективи політики.

Усі спроби окреслити сценарії подальшого розвитку подій на Донбасі й оцінки ймовірності їх реалізації так чи інакше виходять із політичних рішень, передусім керівництва РФ і наших західних партнерів — США та ЄС. Загрози територіальній цілісності та безпеці України не є результатом виключно російсько-українських відносин, значною мірою вони віддзеркалюють нехтування глобальними принципами безпеки і світового порядку, встановленими в середині минулого століття. Проте за будь-якого сценарію Україна має обстоювати територіальну цілісність і державну незалежність, визнаючи пріоритет національної єдності.

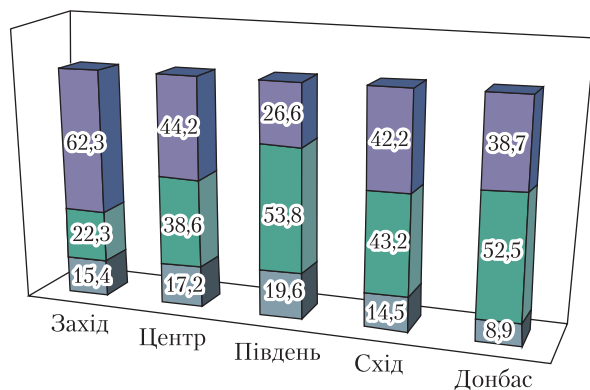
Тривале воєнне протистояння, зростання людських втрат, вплив на населення окупованих і прилеглих до них територій російської

пропаганди посилюють тенденції непорозуміння й протистояння у суспільстві. Подолання їх потребує масштабної роз'яснювальної і пропагандистської роботи, до якої слід долучитися всім, хто впливає на формування світогляду, — освітянам, журналістам, депутатам усіх рівнів. Для досягнення громадянського порозуміння знадобиться багато часу, і це має стати невід'ємною частиною складного комплексного процесу інтеграції й консолідації українського суспільства, зміцнення патріотизму та української громадянської ідентичності людей.

Причини трагедії Донбасу. Специфіка заселення, індустріалізації та урбанізації Донбасу зумовила особливості формування регіонального соціуму. Рішучість, здатність до швидкої мобілізації та самоорганізації, колективізм, виразне почуття власної значущості, консервативна пересторога до «чужого» і беззастережна підтримка «свого» — в основі цих рис «донбаського» характеру лежать соціально-психологічні особливості поколінь працівників шахт і заводів, життя яких було пов'язане з важкою й небезпечною працею та значно більшою, ніж в інших видах діяльності, винагородою за роботу¹. При цьому відчуття власної унікальності часто зумовлювало вимогу особливого ставлення до себе. Хоча економіка регіону була застарілою, рівень життя приблизно відповідав українським стандартам. Час від часу ситуація загострювалася, переважно через заборгованість з виплати зарплати і соціальних трансфертів, але ніколи не виходила з-під контролю місцевих лідерів. А організовані акції за участю шахтарів лише утверджували їх переконання у власній винятковій ролі в українському державотворенні.

Мали місце русифікація і певна маргіналізація міського соціуму. Недавні селяни, потрапляючи на шахти і великі промислові підприємства, відривалися від звичного оточення, укладу сільського життя, родинних коренів та мовного середовища. Авторитарно-

¹ Донбас в етнополітичному вимірі. К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. С. 423.

Підтримка населенням можливих варіантів статусу самопроголошених ДНР і ЛНР, 2015 рік, % осіб, які визначилися з відповіддю; ■ — повна незалежність; ■ — автономія у складі України; ■ — звичайний статус областей України

кримінальний тип місцевої міської ментальності, притаманний практично всім гірничим регіонам світу, викривлював систему цінностей, сприяв гіпертрофованій готовності до захисту первинних цінностей (самозбереження, отримання засобів до існування тощо)².

Водночас Донбас був великим промисловим «полігоном» для формування «нової історичної спільності — радянського народу» — наднаціональної формації, мовою якої була російська. Новітні чинники трагедії Донбасу, що відіграли роль детонатора подій у регіоні, зумовлені загальним нагромадженням ризик-потенціалу як у регіоні, так і в Україні в цілому. Доволі умовно їх можна поділити на внутрішні і зовнішні. До внутрішніх належать особливості економічної, криміногенної ситуації, поширення проросійських (прорадянських) настроїв у регіоні, зрада національних інтересів регіональними елітами, ідеологічна монолітність Донбасу за принципом «свій-чужий», економічний прагматизм і «федералістські» настрої місцевого населення, переважання російської мови в побутовому спілкуванні. Зовнішні чинники визначаються специфікою політичної

ситуації в країні, масштабною корупцією та неадекватним реагуванням силових структур на зовнішні загрози, неготовністю України до інформаційної війни і впливом анексії Російською Федерацією Автономної Республіки Крим.

Безперечно, головним зовнішнім фактором стала *гібридна війна*. Її особливості полягають, зокрема, в орієнтації не стільки на анексію окремих територій, скільки на загальне ослаблення й дезорганізацію української влади, обмеження суверенітету і міжнародної правосуб'єктності української держави, руйнування її економічного потенціалу, виробничої, транспортної, соціальної інфраструктури³. Фактично війна йде за світогляд населення. І хоча «збирання земель російських», безумовно, має неабиякий сенс у контексті сучасної політики Російської Федерації, її пріоритетом щодо України є формування жорсткої протидії спробам вийти з-під російського протекторату. Економічні чинники, звісно, мають значення, але важливішими видаються суто політичні міркування.

Значну роль відіграла ідея зміни державного устрою України шляхом передачі владних повноважень і ресурсів не територіальним громадам, а регіонам, — так званої *федералізації*, дуже вдало інкорпорованої в політичну риторику. Хоча загалом ідея соборності є панівною в Україні — 71% усього населення, зокрема 87% мешканців західних областей, є прихильниками єдиної унітарної країни, 46% населення Донеччини віддають перевагу федеральному устрою⁴. Така ситуація є доволі типовою для Донбасу, який упродовж усієї своєї історії демонстрував антистоличні уподобання (стосувалося це і Петербурга, і Москви, і Києва). Найвиразніше це проявлялося у кризові періоди⁵.

³ Донбас в етнополітичному вимірі. К.: ІПЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. С. 552.

⁴ Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Т. 1. Вип. 1 (15). Київ, 2014. С. 39

⁵ Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870—1990-і роки. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 20.

² Олексієнко О. З плавильного казана імперії. *Тиждень*. 28 листопада 2011 р. <http://tyzhden.ua/History/35590>.

Мешканці Донбасу вирізняються не тільки за часткою прихильників виходу зі складу України свого регіону (37% проти 11,5% у цілому по Україні), вони частіше за інших налаштовані на зміну державного устрою всієї країни. Так, 16% мешканців Донеччини та Луганщини вважають за доцільне відокремлення Галичини (7% населення України в цілому)⁶. Отже, значно більше поширення в регіоні орієнтацій на федеративний устрій української держави пов'язане не лише з прагненням власного відокремлення — і це є дуже важливим внутрішнім чинником усіх подій.

Реалізація ідеї федеративного устрою майже неминуче спричинила б якщо не прямий розпад української держави на окремі «феодалні князівства», то її перетворення на аморфне об'єднання територій з великим обсягом повноважень щодо юридичної і політичної, зокрема зовнішньополітичної, самостійності. Безперечно, це стало б на заваді укріпленню соборності України, її європейській та, особливо, євроатлантичній інтеграції. Натомість розширення повноважень і зростання фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування (територіальних громад) істотно збільшить можливості населення з контролю за діяльністю влади й використанням бюджетних коштів і водночас унеможливить звинувачення виключно центральної влади в місцевих негараздах, що знизить імовірність конфліктів між регіонами та центром, сприятиме реалізації потенціалу толерування і стабілізації відносин між регіональними та центральними органами влади, тобто інтеграції українського суспільства в цілому.

Економічні чинники (регіональна дезінтеграція, надмірна диференціація, недосконала податкова і бюджетна політика тощо), спекуляція певних політичних сил на популізмі та фобіях населення дали підстави для створення міфу про Донбас і Галичину як полюси регіональної системи України і навіть концепту

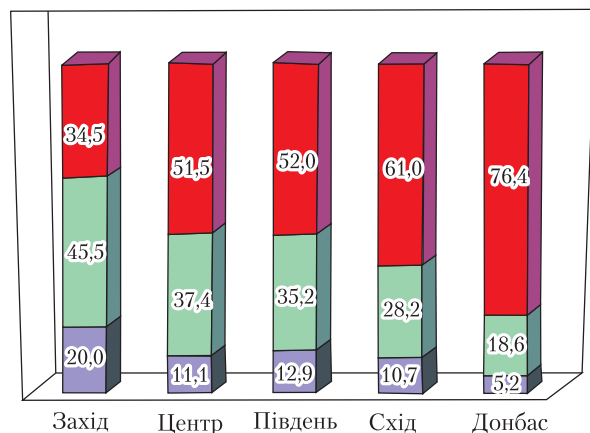
⁶ Опитування 4413 осіб, проведене 25.12.2014—15.01.2015 Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою Ukrainian Sociology Service.

«двох Україн», яким «не зійтися ніколи». Хоча насправді відмінності регіонів України не такі вже й суттєві і є багато спростувань тези про принциповий характер ментальних відмінностей мешканців різних частин України, нехтувати якими і не приділяти їм належної уваги в інтеграційній політиці не можна.

Програш Україною інформаційної війни значною мірою зумовив воєнні невдачі 2014 р. і був переважно наслідком відсутності державницької ідеології в ЗМІ, які найчастіше відображують позицію не держави, а свого власника. Йдеться не лише про контент новин, що подаються більшою мірою тенденційно. Величезний вплив має викривлення перебігу історичних процесів, пропаганда діяльності силових структур сусідньої держави у численних фільмах і серіалах.

Оцінюючи сучасне протистояння і позиції України в інформаційній війні, слід підкреслити нагальну необхідність формування *власної державної інформаційної політики*. Простими заборонами окремих передач і каналів навряд чи можна досягти бажаних результатів. Потрібні системні дії та широкий спектр інформаційних ресурсів, зорієнтованих на різні верстви населення. У своєму прагненні якнайшвидше відійти від минулого УРСР і радянської ідеології, що не відповідає сучасному цивілізаційному вибору країни, держава сконцентрувалася переважно на руйнуванні колишніх стереотипів, не запропонувавши нічого на заміну. Державні канали за відсутності належного фінансування втратили більшість кваліфікованих кадрів і фактично програли боротьбу за глядача (слухача) приватним каналам, що ретранслюють позиції власників, навіть якщо вони суперечать українській громадянській ідеї та національним цінностям.

Боротьба за мешканців Донбасу відбуватиметься не тільки (а радше, не стільки) на тимчасово окупованих територіях, скільки у підконтрольних Україні районах. Як свідчать соціологічні опитування, тут уже помітні значні зрушення на користь бажання залишатися в складі України. Однак усталеність таких зрушень безпосередньо пов'язана з реальними

Оцінка впливу на власне життя зміни влади в 2014 р., % осіб, які визначилися з відповіддю; ■ — вигравш; ■ — без змін; ■ — програш

соціально-економічними і політичними перевагами, що їх відчуватиме населення. За різними оцінками, лише для відновлення зруйнованої інфраструктури потрібно \$15–18 млрд, яких в Україні сьогодні немає. Тому без масштабної міжнародної грантової допомоги більша частина окупованих територій ризикує залишитися індустріальною пустелею, що не додаватиме шансів реінтеграції місцевого населення.

Падіння рівня життя у поєднанні зі страхом посилює зовнішні міграційні установки мешканців Донбасу, причому збільшується кількість тих, хто прагне не тимчасового виїзду на заробітки або навчання, а хоче назавжди змінити країну проживання. Величезна шкода, якої завдає масовий виїзд активних людей, пов'язана з тим, що вони працюватимуть в інших країнах, витратять там зароблені кошти, народжуватимуть там дітей.

Соціально-економічні наслідки. Соціально-економічні втрати України внаслідок воєнного конфлікту на Донбасі зумовлені як безпосереднім веденням бойових дій, так і тимчасовою окупацією частини Донецької та Луганської областей. Втрати від бойових дій є більш очевидними і наочними. Це передусім руйнування інфраструктури, поранення, травмування і загибель людей, збільшення потоків

внутрішньо переміщених осіб. Матеріальні збитки від цих втрат відносно легко оцінити, але їх обсяг збільшуватиметься, доки не припиняться бойові дії. Втрати від тимчасової окупації частини території Донбасу проявляються у поглибленні депопуляції, погіршенні стану здоров'я населення, заподіянні економічних збитків і зростанні ймовірності екологічних катастроф. Ці втрати є менш наочними, їх наслідки доволі складно оцінити, оскільки вони відстрочені у часі.

Економічні наслідки подій на Донбасі виходять далеко за межі зруйнованого регіону — сформувався цілий ланцюг економічних втрат. Наприклад, втрата ринків сировини та збуту для підприємств, розташованих у сусідніх (Дніпропетровська, Харківська, Запорізька) областях, спричинила значне скорочення робочих місць, зростання безробіття, зменшення надходжень до бюджету і фондів соціального страхування. Необхідність ведення воєнних дій і пов'язане з цим багаторазове збільшення обсягів фінансування військової сфери призвело до зростання бюджетних витрат. Масштабне переміщення людей з тимчасово окупованих територій, так званої «сірої зони» і поселень, безпосередньо поближених до лінії розмежування, позбавило їх роботи, житла, засобів до існування, а отже, зумовило додаткове навантаження на бюджет країни. Відповідних бюджетних витрат потребує відновлення зруйнованої інфраструктури на підконтрольних українській владі територіях Донбасу.

Цей далеко не повний перелік економічних втрат не вимірюється лише грошима і не обмежується сьогоденням. Існують дуже серйозні ризики та загрози подальшому розвитку України, зокрема економічного характеру. Серед основних з них слід назвати низку маркетингових та логістичних загроз, насамперед сільському господарству, харчовій промисловості, енергетиці, транспорту, діяльність яких традиційно була пов'язана з ринками Росії, Донеччини та Луганщини. Бізнес потребує допомоги держави в пошуку нових ринків, налагодженні нових зовнішньоекономічних зв'язків. Близькість до зони бойових дій ніве-

лює привабливість індустріально розвинених Харківської, Дніпропетровської, Запорізької областей для інвесторів. Однак навіть після припинення воєнних дій перед мають вести державні інвестиції, створення умов для застосування концесійного механізму відновлення інфраструктури.

Трагедія Донбасу вже спричинила величезні економічні втрати України і продовжує щодня вимагати гігантських обсягів фінансування на утримання і переозброєння армії, соціальну допомогу, відновлення інфраструктури постраждалих територій, допомогу внутрішньо переміщеним особам по всій країні. У поєднанні з глибокою економічною кризою це неминуче спричинює масштабну бідність населення, негативне сприйняття якої суспільством багаторазово посилюється через нерівність та поляризацію за доходами і можливостями захисту своїх прав, масове використання влади для особистого збагачення та формування відповідних кланів з підконтрольними силовими структурами. Поєднання бідності, нерівності й корупції неминуче створює поживне середовище для сприйняття як ліво-, так і праворадикальної риторики. Відповідно, формується база для появи та розвитку асоціальних ідеологій і практик.

Отже, необхідна протидія за всіма визначеними напрямками:

- боротьба з корупцією, демонстративно-показове покарання винних, у тому числі високопосадовців;
- зміна політики оплати праці;
- створення робочих місць з належними умовами та рівнем оплати праці;
- зменшення економічно необґрунтованої нерівності, принаймні в державному секторі;
- адресна підтримка родин, які з непереборних причин опинилися за межею бідності, а також непрацездатних осіб;
- прозорість бюджетних надходжень і витрат, державних закупівель, податкової системи.

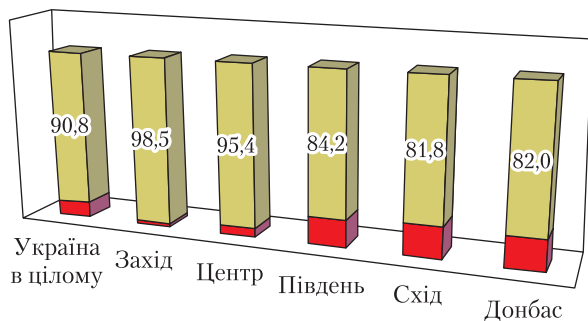
Події на Донбасі мають не лише економічний, а й дуже важливий соціально-психологічний вплив на українське суспільство і українську державу. Міф про те, що Донбас годує всю кра-

їну, який дуже довго і, слід зазначити, вдало формувався місцевими владними елітами та міцно вкоренився у свідомості мешканців регіону, зруйновано суворою реальністю. І якщо це, можливо, ще не до кінця розуміють жителі окупованих територій, то все глибше усвідомлюють ті, хто їх залишив, хто животіє поблизу так званої лінії розмежування, ті, хто працює на підприємствах Запорізької, Дніпропетровської, Харківської областей. Однак, разом із цим загалом позитивним, хоча й дуже болючим результатом, війна на Донбасі породила цілу низку викликів та загроз соціально-психологічного характеру.

Відбулися істотні *зрушення у соціальному статусі окремих професій*. Зокрема, через значне скорочення, а в окремих випадках і повну зупинку роботи шахт цілком реальним видається зниження соціальної ролі шахтарів, яка впродовж усього періоду незалежності була важливою складовою політичного життя країни.

Перенасичення зброєю і близькість невідконтрольних Україні територій зумовлюють *високий рівень загрози терористичних актів, проявів бандитизму і складну криміногенну ситуацію*. Неминучим наслідком стало ускладнення криміногенної ситуації й у регіонах, далеких від тимчасово окупованих територій. Кровопрлиття і гостре політичне протистояння посилює агресивні настрої в суспільстві, налаштування на розв'язання будь-яких суперечок нелегітимними методами, аж до застосування сили та зброї.

Формується прагнення до швидких і простих рішень, що супроводжується *загрозами дегуманізації та криміналізації суспільства* в цілому. Вже сьогодні часто спостерігаються випадки, коли люди, які до подій на Донбасі (а точніше, до Революції гідності) були добрими сусідами чи друзями, стали ворогами, посварилися і не підтримують жодних стосунків. На жаль, у таких ситуаціях на перший план виходять емоції, слова обвинувачення, помста. І з плином часу ці люди лише утверджуються у своїх переконаннях, вони залишаються при своїй думці й абсолютно не сприймають іншу. Це може стати каталізатором поглиблення

Ставлення населення до автономії області свого постійного проживання, 2015 рік, % осіб, які визначилися з відповіддю; ■ — не підтримують; ■ — підтримують

ціннісного розколу і нетолерантності, «атомізації» суспільства.

Отже, необхідно концентрувати зусилля на подоланні і запобіганні в майбутньому проявам масової агресії, залучати для цього комплекс правоохоронних інструментів, методів психологічного впливу, роз'яснювальної роботи і пропаганди.

Існує реальна загроза втрати дієздатності державних структур та ослаблення державного суверенітету. Правовий нігілізм спостерігається з боку не лише громадян, а й окремих представників влади та державних інституцій. Легітимність влади неможлива без жорсткого дотримання законодавства та застосування однакових покарань для всіх без винятку. Критичним моментом у подоланні корупції має стати докорінна зміна судової системи, забезпечення прийняття судових рішень виключно на засадах правосудності. Для цього потрібно задіяти всі можливості зовнішньої допомоги від країн, які підтримують нас на шляху реформ. Водночас слід зазначити, що влада має забезпечувати виконання законів із застосуванням усіх передбачених законом засобів.

Цілий комплекс проблем пов'язаний із масовим вимушеним внутрішнім переміщенням людей з регіону конфлікту. Принципово помилковим є поділ мешканців Донбасу за місцем їхнього перебування (стосовно лінії бойових дій).

Більшість вимушених переселенців покинули своє житло не з ідеологічних міркувань, а

керуючись прагненнями безпеки, і перетин лінії розмежування не змінив їхніх переконань. І не всі ті, хто залишився на тимчасово окупованих територіях, налаштовані проти соборної України. Подальший перебіг подій на Донбасі спричинив помітні психологічні зрушення у значної частини його мешканців, але не в усіх. Частина, навпаки, посилила своє несприйняття української влади через матеріальні труднощі, нереалізованість власних очікувань, часто необґрунтованих.

Прагнення значної частини внутрішньо переміщених осіб переїхати до поселень, максимально наближених до рідної домівки, або навіть повернутися на окуповані території попри загрози нових бомбардувань не є проявами сепаратизму або антиукраїнських настроїв. Здебільшого це рефлексія на відсутність матеріального облаштування, житла та роботи, труднощі адаптації до умов життя у віддалених від Донбасу регіонах. Однак приїзд великих груп людей створює додаткове навантаження на території, що приймають внутрішньо переміщених осіб, які й без того перебувають у вкрай скрутному становищі. Значна частина працездатних осіб не має роботи, а отже, потребує допомоги. У складній ситуації опиняються люди похилого віку, інваліди, хронічно хворі. Зростання масштабів дитячого сирітства і безпритульності не лише провокує збільшення числа дітей, які не отримують освіти, а й є також потенційною загрозою спалаху злочинності.

Тривалі воєнні дії та постійне збільшення чисельності їх учасників створюють проблеми поствоєнного синдрому та ресоціалізації демобілізованих і членів їхніх родин.

Загрози, ризики і можливості розвитку України. Зазначені втрати є чинником формування загроз локального (обезлюднення і деіндустріалізація Донбасу, екологічні катастрофи) і загальнодержавного (погіршення здоров'я населення, зменшення тривалості життя, зростання масштабів бідності, економічна криза) масштабу. Однак ситуація, за якої ці втрати вже сталися, стимулює водночас формування певних компенсаторних можливостей (як, наприклад, переміщення значної кількості людей чи

руйнування технологічно застарілих промислових підприємств), які можуть і мають бути використані для структурної й технологічної модернізації країни, інтеграції та консолідації українського суспільства.

Економічні загрози розвитку українського суспільства проявляються:

- у втраті традиційних ринків і транзитного потенціалу;
- консервації «феодалної структури» ринкових відносин в економіці;
- формуванні негативного добору в науково-технічній та соціально-економічній сферах;
- скороченні можливостей економічної співпраці із зовнішнім світом унаслідок погіршення інвестиційного клімату та інвестиційної привабливості України;
- поглибленні економічних диспропорцій у результаті звуження внутрішнього споживчого попиту;
- погіршенні якості функціонування соціально-економічної системи;
- перевантаженні державних фінансів військовими та непередбачуваними соціальними витратами.

Реалізація *соціально-політичних загроз* має наслідками:

- втрату потенціалу геополітичної і зовнішньополітичної суб'єктності української держави;
- зниження дієздатності державних структур і ослаблення державного суверенітету в межах країни;
- трансформацію громадянської активності у деструктивні квазігромадянські форми, що використовуються для реалізації приватних, кланових та ворожих інтересів;
- «феодалізацію» країни та дискредитацію ідеї децентралізації;
- поділ суспільства за ставленням до подій на Донбасі;
- ціннісну дезорієнтацію і фрустрацію різних суспільних груп;
- посилення атомізації та нетолерантності суспільства;
- перехід до «швидких» і силових способів розв'язання соціальних конфліктів та вирішення суспільних проблем;

- поширення лівих настроїв, традиційно притаманних бідним суспільствам, та спекуляцій на ліво- і праворадикальній риторичі;

- погіршення криміногенної ситуації;

- значний відплив населення за кордон.

Події на Донбасі створюють серйозні загрози соціально-економічному розвитку України, але водночас відкривають можливості для розбудови принципово нової країни, із сучасною економікою, сформованим громадянським суспільством.

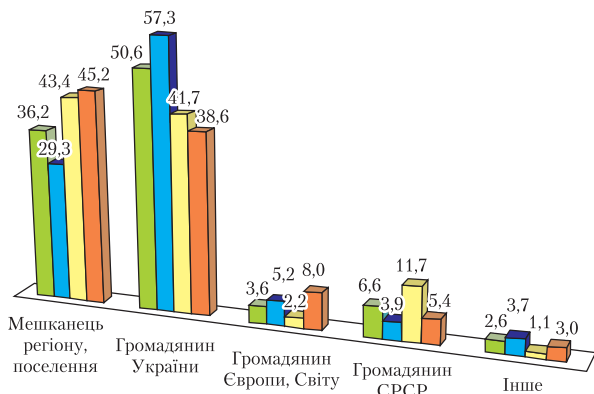
Економічні можливості мінімізації та подолання визначених загроз ґрунтуються:

- на відкритті нових зовнішніх ринків та можливостей формування економічної суверенності України;
- потужності тиску з боку США, ЄС і громадянського суспільства щодо економічних реформ та подолання корупції;
- підвищенні обізнаності світу про Україну і створенні її позитивного іміджу;
- стимулюванні прямих іноземних інвестицій та включенні України до глобальних ланцюжків створення доданої вартості;
- використанні для економічного розвитку людського потенціалу та потенціалу формування інформаційно-мережевої економіки;
- доступності знань і досвіду сучасного менеджменту, активізації підприємницької ініціативи у поєднанні з посиленням ролі держави в структурній перебудові української економіки.

Основні *соціально-політичні можливості мінімізації й подолання наявних загроз* зумовлені:

- готовністю значної частини населення до прийняття європейських цінностей;
- поширенням розуміння необхідності формування нового суспільного договору;
- сприйняттям соціальної відповідальності на персональному рівні й необхідності самоорганізації суспільства;
- підвищенням територіальної і соціальної мобільності населення.

Нові можливості та пріоритети інтеграції українського суспільства передбачають реалізацію завдань щодо:

Самоідентифікація населення України: ■ — Україна 2013 р.; ■ — Україна 2015 р.; ■ — Донбас 2013 р.; ■ — Донбас 2015 р.

- розбудови модерної економіки на Сході України, відродження традиційних галузей на нових технологічних засадах;
- прискореного розвитку інфраструктури;
- запровадження технопарків і розбудови кластерів;
- формування української громадянської нації та згуртованості суспільства навколо ідеї розбудови незалежної держави;
- розвитку громадянського суспільства й посилення соціальних зв'язків;
- реалізації імперативів громадянського розуміння;
- зростання соціального капіталу та потенціалу місцевого самоврядування;
- формування нової інформаційної системи на основі сучасних світових інформаційних технологій.

Значною мірою ці можливості пов'язані з *позитивними змінами соціально-психологічної ситуації* в Україні, спричиненими подіями на Донбасі:

- прискорилися процеси інтеграції й розвитку української політичної нації, згуртованості суспільства навколо ідеї розбудови незалежної держави;
- посилення соціальних зв'язків багаторазово відбилося у зростанні соціального капіталу, зокрема завдяки налагодженню принципово нової системи контактів між абсолютно незнайомими раніше людьми;

- саме усвідомлення суспільної небезпеки і прагнення її уникнення зумовило масовий волонтерський рух, який є найяскравішим проявом зміцнення громадянського суспільства і посилення його соціальної ролі, пов'язаної, зокрема, із заміщенням функцій держави;

- утворилася альтернативна офіційним ЗМІ інформаційна система, до формування і використання якої залучена значна частина українців, передусім молодого та середнього віку, що, вочевидь, сприяє розвитку демократичного суспільства.

Подібні структурні зрушення можна пояснити дійсно революційними змінами суспільного менталітету, і їх можна тільки вітати. Це може стати фундаментальною основою інтеграції суспільства, формування підтриманої масами національної ідеї. З часом її чітке формулювання неодмінно визріє. Головним є те, що дедалі більше мешканців України вважають себе представниками всієї країни, а не лише свого регіону, міста чи села. Поширені в деяких ЗМІ звинувачення українців у етнічному націоналізмі спростовує вкрай низька частка осіб (близько 3%), які ідентифікують себе передусім як представників свого етносу. Все це свідчить про формування в Україні *сучасної громадянської нації*.

Поширення інтернет-мереж спричинило масову орієнтацію населення на інформацію з альтернативних джерел. Реальністю стала можливість порівняння різної, часто протилежної, інформації, що дає змогу робити самостійний аналіз і висновки. Незважаючи навіть на так званих платних «тролів», завданням яких є «вкидання» у соцмережі свідомо провокаційних матеріалів, поява цього потужного джерела різноманітної інформації й важливість його ролі в суспільстві є, безперечно, позитивним явищем.

Розвиток соціальних мереж і масштабна участь у них молоді та міського населення різного віку великою мірою сприяє *посилению неформальних соціальних зв'язків*. Саме соціальні мережі в багатьох випадках є джерелом інформації, якому найбільше довіряють українці, і саме через соцмережі поглиблюються вірту-

альні контакти між людьми, дуже далекими один від одного у реальному житті. Родинні стосунки, як і раніше, відіграють головну роль, але водночас відбувається розширення соціальних зв'язків поза найближчим оточенням. У вирішенні особистих проблем люди все частіше покладаються не лише на родичів і друзів, а й на різноманітні спільноти, часто віртуальні. Соціальні мережі швидко еволюціонують від простого спілкування до вирішення складних гуманітарних проблем, вони є дієвим інструментом мобілізації ресурсів (фінансових, людських, організаційних тощо).

Говорячи про зміцнення соціального капіталу в Україні, слід звернути увагу на зниження патерналістських очікувань. Недостатність (несвоечасність) дієвого реагування держави на конкретні ризики спричиняє сплеск активності населення, спрямованої на подолання різноманітних гуманітарних перешкод. Зростає не лише кількість громадян, залучених до самоорганізації, а й масштабність їхніх зусиль.

Трагедія Донбасу, необхідність повсякчасної допомоги великим групам людей, які втратили своє житло, роботу, засоби до існування, допомоги армії, яка не мала найнеобхіднішого, значно прискорили розвиток в Україні громадянського суспільства. Окремі його структури ще дуже крихкі й недосвідчені, можуть стати легкою здобиччю антидержавної пропаганди. Тому надзвичайно важливо сприяти піднесенню ролі громадянського суспільства в країні, але водночас запобігати появі та розвитку квазігромадянських активностей, набуттю ними кримінального характеру. Інструментами можуть бути співпраця влади і структур громадянського суспільства, усвідомлення визнання останніми того, що в цивілізованій країні припустимі виключно громадянські ініціативи та засоби боротьби за свої інтереси, що відповідають імперативам Декларації про права людини.

Забезпечення інтеграції українського суспільства вимагає узгоджених дій з боку держави, бізнесу, громадянського суспільства та населення, спрямованих на мінімізацію загроз і ризиків, спричинених воєнними діями на території Донецької та Луганської областей. Це

зумовлює необхідність ефективного використання наявних можливостей та визначення перспектив модернізації економіки і напрямів консолідації українського суспільства.

Однак першим кроком має стати *порозуміння*. Механізми порозуміння, у тому числі консенсус, примирення, каяття, покарання, можуть бути різними — у світі накопичено величезний досвід, який необхідно детально проаналізувати і вибрати те, що може бути адаптовано до українських реалій.

Складові політики інтеграції. Економічними складовими є забезпечення ефективної реструктуризації економіки, спрямованої на підвищення інвестиційної активності, збільшення обсягу інвестицій у промислові регіони, проведення політики неоіндустріальної модернізації рентабельних виробництв у традиційних галузях (паливно-енергетичний комплекс, чорна металургія, хімічна промисловість, машинобудування), сприяння підвищенню інноваційної активності для забезпечення реіндустріалізації й технологічного прориву на основі розвитку нових видів діяльності, створення наукових і технологічних парків та промислових інвестиційних зон (індустріальних парків) для розвитку внутрішнього ринку, нарощування експортного потенціалу та вирішення соціальних проблем.

Підґрунтям розвитку сільської місцевості та аграрного сектору є диверсифікація сільської економіки, модернізація селянських господарств, сільської інфраструктури, передусім дорожньо-транспортної, та житлового фонду в сільській місцевості, стимулювання самоорганізації сільських громад.

Мінімізація негативних наслідків погіршення транзитного потенціалу країни внаслідок воєнних дій на Донбасі має відбуватися на основі модернізації транспортної інфраструктури країни, підвищення ефективності управління та поліпшення державного регулювання ринку транспортних послуг.

Інституційні складові політики інтеграції ґрунтуються на необхідності досягнення нового соціального пакту між державою, бізнесом та громадянами щодо зміни моделі економічного розвитку на основі стимулювання підпри-

емницької активності, дерегуляції й мінімізації адміністративних бар'єрів при започаткуванні бізнесу, спрощення дозвільної та ліцензійної системи, захисту прав інвесторів, підвищення ефективності управління державними фінансами, соціального забезпечення, оплати праці, удосконалення регуляторної та фіскальної політики, детінізації економіки, розвитку підприємництва й забезпечення умов конкуренції, розширення поля соціального діалогу із залученням суб'єктів громадянського суспільства, запровадження стандартів соціальної відповідальності бізнесу, децентралізації і реформування місцевого самоврядування, створення умов для ефективного розподілу повноважень (компетенцій) на всіх рівнях управління та в усіх сферах відповідальності.

Соціально-економічні та соціально-гуманітарні складові політики інтеграції українського суспільства включають розв'язання наявних медико-демографічних проблем, активізацію механізмів сімейної взаємодопомоги та міжпоколінної солідарності й соціальної підтримки родин, забезпечення людського розвитку, протидію бідності, сприяння соціальній адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб.

Реалізація пріоритетів людського розвитку має забезпечити прогресивне збалансування ринку праці на основі регулярної, стабільної, захищеної зайнятості, створення робочих місць згідно з визначеними пріоритетами соціально-економічного розвитку, формування галузевих освітньо-науково-виробничих комплексів довкола галузевих кластерів, запровадження інтегрованого управління природними ресурсами і природно-ресурсного моніторингу, здатність системи державного управління оперативно й ефективно діяти на упередження та подолання наслідків конфліктів, запобігати людським, соціальним та економічним втратам, сприяти відновленню постконфліктних територій на інноваційній основі.

Підвищення ефективності політики доходів і соціальної підтримки населення має здійснюватися на засадах посилення її адресності та соціальної спрямованості, протидії бідності, зокрема раптовій, запобігання соціально-

му відторгненню та підвищення ефективності системи соціальної допомоги.

Державна політика сприяння соціальній адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб має забезпечувати захист основних конституційних прав громадян України, які вимушено залишили місця постійного мешкання, створення умов для їх соціальної адаптації та інтеграції у регіонах розселення, зменшення крайніх проявів бідності серед внутрішньо переміщених осіб та запобігання їх соціальному відторгненню, реалізацію професійного, підприємницького й соціального потенціалу внутрішньо переміщених осіб для інтеграції й консолідації українського суспільства.

Інтеграція українського суспільства має включати подолання поділу за ставленням до подій на Донбасі, чітке визначення дій, пов'язаних з вибором європейського напрямку розвитку, та відповідну їх популяризацію, поширення серед населення розуміння важливості особистісного вибору і неминучої відповідальності за нього на противагу державному патерналізму. Попри все розчарування у так званих ДНР та ЛНР, значна частина мешканців тимчасово окупованих територій залишаються далекими від усвідомлення своєї належності до українського суспільства. Водночас необхідно враховувати принципи відмінності соціально-політичного розвитку суверенної і тимчасово окупованої території України: якщо на підконтрольних українській владі територіях суспільні трансформації спрямовані на підвищення громадянської суб'єктності людини, то на тимчасово окупованих — на перетворення людини в об'єкт політики. Безперечно, зрушення є надто повільними, їх впровадження пов'язане з необхідністю додання спротиву представників владних структур. Однак зміни все ж відбуваються. За таких умов що далі, то більше мешканці двох частин України відрізняться за здатністю користуватися політичними та економічними свободами, прагненням патерналізму і відданістю демократичним принципам.

Українське суспільство, зокрема політикум, мають усвідомити, що подолання зазначеного

поділу потребує порозуміння між тими, хто прагнув об'єднання з Росією / відокремлення від України, і тими, хто не шкодував життя у боротьбі за українську соборність. Це порозуміння передбачає як усвідомлення зроблених помилок, так і визнання права кожної сторони на власну позицію і пошук розумного компромісу. Основою порозуміння має стати культивування і визнання спільної значущості українського громадянства та об'єднання зусиль для розбудови соціальної, правової й демократичної держави.

Більшість країн, які пережили події, подібні до тих, що відбуваються на Донбасі, втілюють політику інтеграції суспільства. Така цілеспрямована політика потрібна й Україні. Це означає не розроблення вузькоорієнтованих заходів для кожного випадку, а відповідне спрямування всіх дій держави. Стосовно наших реалій необхідними є такі напрями дій:

- заходи щодо тимчасово окупованих та близьких до лінії розмежування територій і відновлення над ними повного суверенітету України передусім мають бути орієнтовані на безпеку і оборону;

- реінтеграція мешканців Донбасу, зокрема внутрішньо переміщених осіб, яка передбачає насамперед комплекс економічних заходів;

- формування проукраїнської суспільної свідомості широких верств населення всієї України;

- кардинальний злам корупційної моделі державного устрою, проти якої повсталала Революція гідності, і розбудова сучасної демократичної правової держави;

- подолання економічної кризи й забезпечення прийняттого рівня життя населення.

Розвиток подій на Донбасі за будь-яких умов матиме потужний вплив на загальну еко-

номічну ситуацію в країні, рівень безробіття та доходи населення, спроможність бюджету забезпечити державні зобов'язання. У свою чергу, це визначатиме настрої в суспільстві, що необхідно враховувати в державній політиці. Проте будь-які поточні обставини не мають змінити загальну мету інтеграції українського суспільства.

Події на Донбасі не можна розглядати виключно в локальному контексті — вони стали наслідком і ознакою глобальних зрушень, значення яких виходить далеко за межі не лише регіону, а й усієї країни. Протистояння відбувається не за територіальною, економічною, етнічною або мовною ознакою, а за цивілізаційним вибором між європейським і азійським векторами розвитку, демократичними і тоталітарними цінностями. Від того, який вибір перемає, залежить майбутнє і Донбасу, і України, а за великим рахунком — і стабільність усієї європейської спільноти.

Визнання європейської інтеграції стратегічною метою розвитку України означає не просто формальне членство або асоціацію — йдеться про формування нових засад українського суспільства, принципово іншої системи цінностей, прав та обов'язків особи, соціальних груп і владних структур. Задля досягнення бажаної мети слід ефективно використовувати як засоби інформаційного впливу, так і реформи економіки, правового та державного устрою, прискорення розвитку громадянського суспільства. Державна політика безпосередньо впливає на те, якою мірою будуть нівельовані наявні загрози дезінтеграції українського суспільства, як будуть використані шанси й можливості поліпшення ситуації.

За матеріалами засідання підготувала О.О. МЕЛЕЖИК